

Mariusz Jakosz: Wartościowanie w internetowych komentarzach do artykułów prasowych dotyczących stosunków niemiecko-polskich. Próba analizy pragmalingwistycznej, 2016, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego (recenzja)

Katarzyna Molek-Kozakowska¹

Standard cytowania (APA):

Molek-Kozakowska, K. (2018). Mariusz Jakosz: Wartościowanie w internetowych komentarzach do artykułów prasowych dotyczących stosunków niemiecko-polskich. Próba analizy pragmalingwistycznej, 2016, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego (recenzja). *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, t. 6, nr 4, s. 319-322.

Książka Mariusza Jakosza wydana w serii *Językoznawstwo Neofilologiczne*, ze względu na afiliację Autora w Instytucie Filologii Germańskiej UŚ, jest w istocie interdyscyplinarnym studium stosunków niemiecko-polskich w wymiarze historycznym, socjologicznym, medioznawczym i lingwistycznym. Praca w interesujący sposób przekracza granice dyscyplinarne, aby udokumentować empirycznie jakie obrazy Polaków dominują w prasie niemieckojęzycznej i wyjaśnić pragmatycznie i socjologicznie przyczyny negatywnego stereotypu Polaka. Metodologicznie, studium pokazuje jak warto wykorzystywać interdyscyplinarny, a nawet meta-dyscyplinarny, aparat pojęciowy analizy dyskursu i retoryki.

Celem studium jest wprowadzenie i zoperacjonalizowanie pojęcia „etnicznego sądu wartościującego” tak, aby powiązać wymiary kognitywne, językowe i społeczne powstawania stereotypów, które reprodukowane bywają w dyskursach medialnych dotyczących stosunków między narodami. Na podstawie około tysiąca komentarzy internetowych do artykułów prasowych na temat stosunków polsko-niemieckich zamieszczonych w latach 2009-2013 w *Die Welt*, *Die Zeit*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Suddeutsche Zeitung* oraz *Bild-Zeitung*, Autor dokumentuje najczęstsze strategie językowe używane w wyrażaniu etnicznych sądów wartościujących. W toku analizy wykazuje szereg nacechowanych

¹ Dr hab. Katarzyna Molek-Kozakowska – adiunkt w Instytucie Filologii Angielskiej Uniwersytetu Opoleńskiego; molekk@uni.opole.pl.

negatywnie sposobów oceniania Polaków i przedstawia typologię toposów, które służą komentatorom do ekspresji resentmentów, a czasami również agresji.

W pierwszym rozdziale pracy Autor dokonuje zwięzłego przeglądu literatury polsko i obcojęzycznej w zakresie zdefiniowania i określenia cech charakterystycznych „etnicznych sądów wartościujących” oraz motywacji stojących za ich formułowaniem w debacie publicznej. Ponieważ sądy etniczne nie są nigdy neutralne, mogą nieść znaczny ładunek emocjonalny, a zatem dość łatwo powiełać uproszczone lub fałszywe opinie, czym przyczyniają się do ograniczania horyzontów myślowych i krzewienia uprzedzeń. Co ciekawe, Autor zwraca uwagę, iż takie sytuacje zdarzają się nagminnie w przypadku „najbliższych sąsiadów”, ze względu na rywalizację o terytorium czy z uwagi na potrzebę utrzymania wpływów lub przewagi ideologicznej danej grupy etnicznej. Ze względu na lingwistyczny charakter pracy, Autor skupia się jednak na językowych (słownikowych, składniowych czy frazeologicznych i tekstowych) emanacjach sądów etnicznych, raczej niż na schematach kognitywnych i historycznych zaszczościach za nie odpowiedzialnych. Aby zaspokoić ciekawość czytelnika na temat procesów kształtowania się stereotypów etnicznych, Autor przywołuje jednak takie mechanizmy jak potrzeba szybkiej orientacji w kompleksowym świecie, potrzeba odróżnienia grupy własnej od grupy obcej, potrzeba wzmacniania własnej wartości i umacniania tożsamości w obrębie grupy własnej – często kosztem grupy obcej – a także pomniejszanie wartości innych grup wynikające z lęków, przeniesienia agresji lub projekcji. W wyniku działania tych mechanizmów psychologicznych w zbiorowościach, nie tylko wzmacnia się polaryzacja między grupami, ale nawet, jak przypomina historia, dochodzi do dyskryminacji i konfliktów na tle etnicznym. W tym kontekście autor ilustruje swoje rozważania teoretyczne konkretnymi przykładami niedawnych aktów wrogości i obraźliwych wypowiedzi poczynionych i odnotowanych w sferze medialnej, które najprawdopodobniej wyniknęły z wzajemnych negatywnych sądów wartościujących u Polaków i Niemców.

Wątek ten jest dogłębnie omówiony w rozdziale drugim *Etniczne sądy wartościujące o charakterze stereotypowym na przykładzie stosunków niemiecko-polskich*, w którym Autor przypomina najnowszą historię stosunków niemiecko-polskich poprzez przywołanie i analizę implikacji ważnych wydarzeń politycznych (np. Konferencja w Poczdamie, przemówienia i wizyty Konrada Adenauera i Willego Brandta, Romana Herzoga, Jarosława Kaczyńskiego, powstanie Związku Wypędzonych), niektórych aktów prawnych i pozwów odszkodowawczych (np. Powiernictwa Pruskiego), symboliki obchodów rocznic zakończenia II wojny światowej, konferencji partnerskich, wystaw poświęconych różnym aspektom wydarzeń wojennych i listów biskupów polskich i niemieckich. Sporo uwagi

Autor poświęca wydarzeniom medialnym, głośnym artykułom prasowym oraz popularnym filmom czy kampaniom, w toku których powielano stereotypowe sądy o Polakach oraz zaostżano polemiki i ponawiano satyryczne ataki. Z przeglądu badań opinii społecznej przeprowadzonego przez Autora wynika, że Polska jest na ogół oceniana negatywnie jako kraj biedny i zacofany gospodarczo, w którym panuje korupcja i przestępczość. Kultura masowa, a także powierzchowność kontaktów osobistych skłaniają Niemców do nieznacznego tylko modyfikowania stereotypowych obrazów Polaka jako człowieka religijnego, zacofanego, na ogół nieuczciwego (praca na czarno, kradzieże aut), źle zorganizowanego, nieodpowiedzialnego, czy samowolnego.

W rozdziale o języku jako narzędziu ekspresji i wartościowania Autor wybiera i skrupulatnie omawia główne podejścia filozofii języka, semiotyki, kognitywistyki, semantyki i pragmatyki, w ramach których dotychczasowi badacze modelowali typologie wartości i wskazywali jak kodowane lub wyrażane są one językowo. W toku swojego metodologicznego wywodu, Autor zwraca uwagę na złożoność procesów ekspresji wartościowań, np. w zależności od denotacji i konotacji słów, zastosowania pozajęzykowych środków wyrazu, od działania inferencji w kontekście wartościowań eksplicytnych i implicytnych, czy od natężenia emocjonalnego zabarwiającego wartościowanie. Szczególnie ważne obserwacje dotyczą roli kultury i kontekstu w kształtowaniu struktury aktu wartościującego i jego interpretacji przez różne grupy obiorców. Najciekawsze wnioski wynikające z tego toku argumentacji dotyczą ilościowej przewagi w wielu językach określić wartościujących negatywnie nad tymi pozytywnymi, niemożności dedefiniowania wartościowań bez określenia ich kontekstów komunikacyjnych, oraz inherentnie perswazyjnej funkcji sądów wartościujących. Każdy sąd wartościujący bowiem zawiera w sobie założone odniesienie do kryteriów podzielanych przez uczestników komunikacji, ponieważ jeśli jest pozytywny oznacza chęć kontynuowania/powtarzania określonego stanu, a jeśli negatywny to zapewne implikuje apel o zmiany stanu rzeczy.

W rozdziale dotyczącym strategii wyrażania etnicznych sądów wartościujących, Autor przedstawia funkcję i stylistykę komentarza internetowego a także procedury krytycznej analizy dyskursu politycznego, w ramach których opracowany został zebrany korpus komentarzy. W pierwszej części analizy omówione są strategie służące do wartościowania, w których wykorzystane są określone eksponenty deiktyczne (np., ci Polacy, my (Niemcy)... a oni...), a także rzeczowniki (np. obraźliwe etykiety, wyzwiska, wulgaryzmy), przymiotniki (np. leksemy dotyczące stereotypowych przywar Polaków, albo pejoratywnych atrybutów polskich polityków), czasowniki nazywające działania Polaków (np.

zorientowane na wykazanie niewłaściwych, niemoralnych czy kryminalnych zachowań), czy frazeologizmy nacechowane emocjonalnie, zawierające idiomy lub podkreślenia dotyczące polskich wad. W korpusie odnaleziono także szereg mniej lub bardziej subtelnych form ironizowania lub kreatywnych metafor dezawuujących Polaków i ich sposoby bycia. Druga część analizy ma bardziej syntetyczny charakter i przedstawia rezultaty badań korpusu pod kątem reprodukcji toposów Polski i Polaków, które Autor definiuje jako umocowane kulturowo zbiory przekonań, preferencji i wartościowań. Dane z komentarzy potwierdzają schematyczne obrazy polskiego zacofania, a w kontekście możliwości napływu polskiej siły roboczej także (wykluczające się) toposy zagrożenia niemieckich miejsc pracy lub życia na koszt niemieckich podatników. Szczególnym przypadkiem takiego negatywnego wartościowania jest topos Polaka złodzieja, który nie umiejąc osiągnąć niczego własną pracą, próbuje dojść do bogactwa nieuczciwością. Poza sferą ekonomiczną, funkcjonuje jeszcze topos Polaka ignoranta historycznego ujawniający się w komentarzach do relacji na temat oburzenia Polaków wobec stworzenia Centrum przeciwko Wypędzeniom dla uczczenia pamięci niemieckich wypędzonych. O krok dalej idą komentarze przypisujące Polakom winę za ataki, których doświadczyli, ale których w rzeczywistości nie dokonali. W co bardziej agresywnych materiałach, próbuje się posądzać Polaków o dokonywanie ataków na ludność niemiecką zarówno w okresie wojennym jak i powojennym. Zebrany materiał badawczy dowodzi także, że w oczach niemieckich internautów Polacy mają niezaspokojone wymagania, stałe roszczenia i na ogół nie odczuwają żadnej wdzięczności za udzieloną im pomoc materialną lub poparcie polityczne. W tym przypadku topos polskiej niewdzięczności pozwala na zademonstrowanie wyższości Niemców nawet mniej agresywnym uczestnikom debaty na temat stosunków niemiecko-polskich.

Książka Mariusza Jakosza ma charakter empiryczny i jej główny cel – pragmatyngwistyczna analiza wartościowania Polaków w niemieckich komentarzach poświęconych problematyce stosunków między oboma krajami – został zrealizowany w sposób pogłębiony i na reprezentatywnej próbie materiału badawczego. Narzucające się wnioski – choć oczywiście niewesołe ze względu na orientację analizowanych sądów etnicznych – dotyczą także kondycji debaty publicznej i sfery komunikacji zapośredniczonej medialnie. Bywa, że anonimowość i długo tłumione poprawnością polityczną resentymenty katalizują reakcje wrogości, agresji i żalu u niektórych internautów. W zestawieniu z badaniem opinii społecznej okazuje się jednak, że rzeczywistość wirtualna odbiega od rzeczywistości w sferze doświadczenia, gdzie dzięki międzynarodowym inicjatywom (w tym międzykulturowym badaniom naukowym) stopniowo buduje się mosty i kwestionuje stereotypy.